

**YUSUF XOS HOJIBNING “QUTADG‘U BILIG”
ASARIDA TARBIYA MASALASI**

Xusanboyeva Dilshoda Choriyor qizi ¹

¹ *Qo‘qon universiteti Andijon filiyali ijtimoiy
gumanitar fanlar fakulteti*

ARTICLE INFO

ABSTRACT:

ARTICLE HISTORY:

Received: 26.04.2024

Revised: 27.04.2024

Accepted: 28.04.2024

Ushbu maqolada ma'naviyatimizning buyuk siymosi, ulug' turkigo'y shoir, mutafakkir, davlat arbobi Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" asarida tarbiya masalasining qo'yilishi haqida ma'lumot berilgan.

KEYWORDS:

*Qutadg'u bilig, tarbiya,
tasavvuf, bilim, adolat,
sadoqat, kuch, ishonch,
ota-ona, farzand*

Yusuf Xos Hojib, o'z zamonining buyuk mutafakkirlaridan biri sifatida, "Qutadg'u Bilig" asarida nafaqat siyosiy va iqtisodiy masalalarni, balki tarbiya va axloqiy qadriyatlarni ham chuqur tahlil qilgan. Bu asar, o'rta asr turk adabiyotining yuksak namunalaridan biri bo'lib, unda tarbiya masalasi muhim o'rin egallaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Muallif o'zi haqida mazkur asar muqaddimasida shunday ma'lumot beradi: "Bu kitobni tartib beruvchi Balasog'unda tug'ilgan, sabr-qanoatli kishidir. Ammo bu kitobni Koshg'arda tugal qilib, Mashriq maliki Tavg'achxon dargohiga keltiribdir. Malik uni yorlaqab, ulug'lab, o'z saroyida Xos Hojiblik lavozimini beribdi. Shuning uchun Yusuf Ulug' Xos Hojib deb mashhur nomi tarqalibdi". Kitobda nomi tilga olingan xoqon Nasriddin Tavg'ach ulug' Bug'ro Qoraxon Abu Ali Hasan Xorunxon binni Arslonxon bo'lib, 1070–1103-yillar davomida qoraxoniylar davlatini boshqargan. Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" ("Saodatga yo'llovchi bilim") asari islomiy turkiy adabiyotni boshlabgina bermay, uni yangi tadrijiy bosqichga ko'tardi. U nafaqat turkiy xalqlar adabiyoti an'analari, balki qardosh xalqlar, jumladan, forsiy adabiyot tajribalarini ham ijodiy o'zlashtirgan holda yaratilgan. Asar mazmuni, tili va uslubidan kelib chiqib aytish mumkinki, Yusuf Xos Hojib arab va fors tillarini mukammal bilgan, bu tillardagi diniy, ilmiy, badiiy adabiyot bilan chuqur tanish bo'lgan.

Bundan tashqari, shoir qadim turk yozma adabiyoti, turkiy xalqlar og'zaki ijodini ham yaxshi bilgan, shu muhitda tarbiya topgan. Shoir turkiy elatlarning qadimiy qo'shnilari xitoy, mo'g'ul, hind, eroniy xalqlar madaniyati, yunon falsafasi va o'sha davr ma'naviy hayotining boshqa jihatlari haqida mukammal ma'lumotga ega bo'lgan. Afsuski, bizgacha

shoirning yagona dostonidan boshqa asari yetib kelmagan. Ammo aniq aytish mumkinki, hech qaysi ijodkor ilk ijodini 6,5 ming baytga yaqin yirik doston yozishdan boshlamaydi. Masalan, Amir Xisrav Dehlaviy birinchi yirik dostonini boshlaganda ikki devon tuzgan va ular tarkibida bir qator kichik masnaviylari bor edi. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” (“Saodatga yo‘llovchi bilim”) asarining bizning qo‘limizga yetib kelgan nusxasi oxirgi tahrir bo‘lib, u xoqonga taqdim etilgan. Asosiy qism oxirida (6261-6286-baytlar) shoir kitobning yozilish yili, nima maqsadda yozilgani, o‘quvchiga murojaat, Allohga munojot, Payg‘ambar va chahoryorlarga salomlar bilan asarni xotimalaydi va alohida xotima qismga hojat qoldirmaydi. Ammo bundan so‘ng yana 2 qasida (yigitlikka achinib, qarilikdan shikoyat qilish – 44 bayt va zamon buzuqligi, do‘stlar jafosidan yozg‘irish – 40 bayt) qo‘shilib, yana 1 masnaviy bobda muallif o‘ziga o‘zi nasihat qiladi (37 bayt), asarning turkcha yozilganligi, tugallanish sanasi, yana munojot va salomlar qaytariladi. Shulardan bilinadiki, xotima qismiga ham 2 qasida qo‘shilib, qayta tahrir qilingan paytda yozilgan.

Asar qahramonlari – Elig – Kuntug‘di – adolatli, insofli hukmdor, Oyto‘ldi – donishmand, tadbirli, tarjibali alloma, murakkab xarakterli shaxs, yurt, jamiyatga foydasi tegishini o‘ylab poytaxtga keladi va musofirparvar Ko‘salish yordamida Eligning Xos Hojibi Ersig bilan tanishib, u tufayli Kuntug‘di saroyiga kirib boradi. Elig bilan tanishadi. Elig va Oyto‘ldi orasida ko‘p suhbatlar bo‘lib o‘tadi. Ular bir-birining botiniy qiyofasi, fe‘l-atvorlarini yaxshi o‘rganib, asta-sekin umumiy til topishadi, orada ba‘zi ginaxonliklar ham bo‘lib o‘tadi. Oyto‘ldining xastaligi va o‘limi, unga Elig va O‘gdulmishning qayg‘urishi, hamdardligi juda tabiiy, hayotiy kechinmalarda tasvirlanadi. O‘gdulmish Aql timsoli bo‘lgani bilan, u avval o‘zini yosh yigitlarga xos tutadi. Elig unga qancha pand-nasihatlar beradi, tarbiyalaydi. O‘zg‘urmish bilan bo‘lgan keyingi suhbatlar ta‘sirida O‘gdulmishning ongi o‘zgarib, rivojlanib boradi. U ma‘lum vaqt O‘zg‘urmish ta‘sirida tavba-tazarruga berilib, moddiy dunyo tashvishlaridan o‘zini olib qochmoqchi bo‘ladi. Ammo O‘zg‘urmish va Kunto‘ldi uni bu niyatdan qaytaradi, el-yurt tashvishi bilan yashashga undaydi. Shoir Aql va Bilimni el-yurt, xalq farovonligi yo‘lida xizmat ettirishni asosiy burch deb hisoblaydi. Aql avvalo Adolatga himoyachi va maslahatgo‘y bo‘lmog‘i talab etiladi. O‘zg‘urmish shaxsi tarkidunyo etgan, zohidlik va taqvoniy yashash tarziga aylantirgan so‘fiylarni eslatadi. Yusuf Xos Hojib tasavvuf g‘oyalari, amaliyotidan chuqur xabardor ekanligini ushbu qahramoni tavsifida ayon etgan. Tasavvuf, taqvo, zohidlik va faqir shoir nazdida avvalo qanoatning timsolidir. Qanoat Oqibatni o‘ylash bilan bo‘ladi, u insonga Ofiyat (ruhiy osoyishtalik, qoniqish) keltiradi. Adolat qanoatsiz bo‘lmaydi. Hukmdor so‘fiyning, zohidning suhbatidan bahramand bo‘lib turishi kerak. So‘fiy hukmdorni qidirib kelmaydi, hukmdor uni o‘zi qidirishi, suhbatiga intiq bo‘lishi kerak. Kuntug‘di maktub bilan O‘gdulmishni O‘zg‘urmishga uch marta jo‘natadi. Shoir fikricha, agar hukmdor e‘tibor ko‘rsatsa va mayl bildirsa, so‘fiy ham suhbatdan bosh tortmasligi kerak. Albatta, zohid O‘zg‘urmish saroy a‘yoniga aylanmaydi, u ma‘lum vaqt Elig bilan suhbatlar qurib, yana o‘z kulbasiga qaytib ketadi, hayot tarzini o‘zgartirmaydi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Yusuf Xos Hojib tasavvuf g‘oyalarga, haqiqiy taqvo egalariga yuksak ehtirom bilan qaraydi. Ammo jamiyat, xalq baxti uchun, Adolat tantanasi uchun o‘z umrini bag‘ishlash uning bosh yo‘nalishi bo‘lib qoladi. Uning suyuqlik qahramoni O‘gdulmish – Aql va Bilim egasi, umrini Adolat xizmatiga bag‘ishlagan shaxsdir. “Qutadg‘u bilig”da o‘sha davr

hayotining barcha qirralari, ikir-chikiri, ziddiyatlari o'z ifodasini topgan. Yusuf Xos Hojib o'zining yuksak o'y-xayollarini ajoyib timsollarda ifodalar ekan, hayotdan bir zum uzilmaydi. Davr ziddiyatlaridan ko'z yummaydi, jamiyatdagi barcha tabaqa, toifalarga xos fazilat, qusurlar, ijtimoiy ahvolni aniq idrok qiladi. Uni ba'zan feodal-saroy qarashlariga tobe qilib ko'rsatishadi. Aslida bunday tasavvur Yusuf Xos Hojibning zukkoligi, ijtimoiy aqli, tadbirkorligini noto'g'ri talqin qilish oqibatidir. "Qutadg'u bilig" kitobi avom xalq uchun emas, birinchi navbatda, xoqon va beklar, ya'ni yurtning hukmdorlariga atab yozilgan.

Turkiy sulolalar bugun islom mintaqasida hukmfarmo bo'layotgan bir paytda, ijtimoiy jihatdan "Shohnoma"dan ko'ra "Qutadg'u bilig", ya'ni "Hukmdorlar adabnomasi" ko'proq zarur va bu kitob aynan turkiy tilda yozilmog'i kerak edi. Yusuf Xos Hojib ushbu ijtimoiy zaruratni o'z vaqtida anglab yetdi; unga yuksak saviyada javob bera oldi. Uning asarini turkiy hukmdorlar qay darajada o'qidi va o'zlashtirdi, bu boshqa masala. Abu Ali Hasan Xorunxon uni yaxshi qabul qilgani, shoirni munosib taqdirlagani Kuntug'di va Oyto'ldi timsollari hayotiy haqiqatga ancha muvofiq kelganini ko'rsatadi.

"Qutadg'u Bilig" asarida tarbiya, inson hayotidagi muhim omil sifatida ko'riladi. Yusuf Xos Hojib, insonni shakllantiruvchi va uning jamoada o'z o'rnini topishiga yordam beruvchi bir jarayon sifatida tarbiyaga e'tibor qaratadi. U tarbiyani shaxsning axloqiy-ruhiy rivojlanishi uchun zarur deb hisoblaydi va bu jarayonni to'g'ri yo'lga qo'yish orqali jamiyatni barqaror qilish mumkinligini ta'kidlaydi. Asarda tarbiyaning asosiy maqsadi — axloqiy qadriyatlarni shakllantirishdir. Yusuf Xos Hojib odamlarni odob-axloq, sabr-toqat, adolat va rahm-shafqat kabi fazilatlarga o'rgatish zarurligini ko'rsatadi. U insonning ichki dunyosini boyitish va ijtimoiy munosabatlarda to'g'ri yo'l tutishni ta'kidlaydi. Bu esa yosh avlodning kelajagi uchun muhim ahamiyatga ega. Yusuf Xos Hojibning fikricha, tarbiyaning boshlanishi oiladan boshlab amalga oshirilishi kerak. Oila — inson hayotidagi birinchi ta'lim maskani bo'lganligi sababli, ota-onalar farzandlariga yaxshi tarbiya berishlari lozim. Ota-onaning roli ulkan bo'lib, ular farzandlarini axloqiy qadriyatlar bilan tanishtirishda yetakchi hisoblanadi.

Asarda shuningdek, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar ham tarbiyaga ta'sir etuvchi omil sifatida ko'rsatiladi. Inson jamiyatda qanday yashasa, u qanday axloqiy qoidalarga amal qilsa — bu ham uning tarbiyasiga bog'liqdir. Yusuf Xos Hojib jamiyatda yuksak ma'naviyatni saqlab qolish uchun har bir shaxsning axloqi muhimligini ta'kidlaydi.

XULOSA

Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u Bilig" asaridagi tarbiya masalasi bugungi kunda ham dolzarb ahamiyatga ega. U nafaqat tarixan muhim ahamiyatga ega bo'lgan bir asar balki yosh avlodni tarbiyalashda yo'l ko'rsatuvchi manbadir. Tarbiyaning asosiy vazifalari — axloqiy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish orqali insonni to'liqlantirishdir. "Qutadg'u Bilig" bu yo'nalishda bizga bebaho saboqlar beradi va millatimizning ma'naviy barkamolligi yo'lida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг (нашрга тайёрловчи Каримов Қ.) – Тошкент:Фан,1971.
- 2.Resid Rahmeti Arat.Kutadgu bilig (index). –Istanbul,1979.

=====

3. O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2003, 8-jild.

4. Ma’naviyat yulduzlari (To‘plovchi va mas’ul muharrir M. Xayrullayev). – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, 2001.

5. Mallayev N., O‘zbek adabiyoti tarixi .– Toshkent: 1976